

Vogul + osztják

2

1. Honti Lászlónak az obi-ugor elsősztótagi vokalizmusáról írt könyvével az egyszerű ismertetésen túl is kell foglalkozni. Szabályos ismertetést Csepregi Márta ír róla (NyK 85: 462—465), ez az írás Honti rekonstrukciós kísérletének bírálata.

Legelőször is tudni kell, hogy próbálkozásával Honti egy egészen szövevényes ismeretlenségben igyekezett rendet teremteni. Steinitz finnugor vokalizmusrekonstrukciója, mely elsősorban éppen az osztjákön alapult, nem magyarázta meg megnyugtatóan a finnugor nyelvek magánhangzó-rendszereinek kölcsönös viszonyát, illetve történetét. Itkonen elmélete pedig, ami a finnt tekintve kulcsnyelvnek, olyan Steinitz-kritika, amivel az ugor nyelvek (talán a magyar kivételével) egyáltalán nem magyarázhatók. Az ugor nyelvek vokalizmusával foglalkozó kutatásoktól mindig azt reméljük, hogy hozzájárulnak „a fal áttöréséhez”, megvilágosítják devianciájuk természetét és okát.

Honti rekonstruált obi-ugor magánhangzórendszerével, rekonstrukciós módszerével, magyarázataival és a két nyelvhez rekonstruált magánhangzó-történettel nehéz egyetérteni. Mint ahogy azt meglehetősen feladatszerűen, eredménykoncentráltan és mechanikusan végezte volna. A nagyon akart eredmény nem meggyőző és nagyobbrészt — ilyen formában — feltétlen módosítások, sőt újradolgozás nélkül nem fogadható el. Noha ez a műve is mintaszerűen precíz, furcsamód hiányzik belőle egy olyan fejezet, melyben legalább röviden ismertette volna a rekonstrukcióval járó fogalmakat és az adott rekonstrukciós célkitűzés elvi-gyakorlati problémáit.

2. Honti hangsúlyozza, hogy Steinitz nyomdokán haladt. Míg Steinitz ősvogul magánhangzóit közül két magánhangzót törölt, a Steinitz-féle őosztjákot, ami nem más mint a VVj. nyelvjárás eredetinek tekintése, módosítás nélkül elfogadta. Nézetem szerint ennek az a következménye, hogy az így megközelített obi-ugor vokalizmus legalább félig téves, mert az őosztjakra nem tehetjük fel a vahi-vaszjugáni magánhangzórendszerét.

Mielőtt ennek indoklását megnéznék, pillantsunk bele Honti rekonstrukciós módszerébe. Az obi-ugor alapnyelv mássalhangzóit egy öt oszlopos, kilenc soros *redundáns* rendszernek ábrázolja (24. l.):

(1)	*p	*t		*k
	*w		*j	*γ
		*δ	*δ'	
		*θ		
	*m	*n	*ñ	*η
		*s		
		*r	*č	*č
		*l	*ł	

Itt $*\theta = \text{vog. } t \sim \text{osztj. } l$ (néha vog. $s \sim \text{osztj. } l$ és vog. $t \sim \text{osztj. } s$). A $*\delta$ az $*l$ -lel egyezően = vog. és osztj. l . Ezt az elemet Honti belsőleg rekonstruálta: ha volt $*\delta'$ ($>$ vog. $l \sim \text{osztj. } j$), meg kellett lennie jelöletlen $*\delta$ párjának is. Logikus fonológiai okoskodás ez, de nem szükségszerű ez a következtetés, nem ez az egyetlen lehetséges ötlet. A $*\delta'$ -t akár $*r$ formában az $*r$ jelöltjeként is elképzelhetjük: $*r : *r, *l : *l, *n : *n, *c : *t$ és/vagy $*c$ (és $*s : *\theta$). Amit belső rekonstrukcióval kimutat, azt külső anyag alapján különíti el: $*l$ helyett akkor ír $*\delta$ -t, amikor a nyugati nyelvek és a szamojéd fgr. $*\delta$ -re mutatnak nem- l képviselőikkel. Nem helytelen ez az eljárás! Ha lehet, mindig fel kell használni a külső evidenciát is. Honti obiugor vokalizmusrekonstrukciója azonban a többi uráli nyelvi képviselőt szándékosan mellőzésének módszerére épül, ami különösen vakmerő tett, hiszen két és nem több nyelv komparációjáról van szó. Az obi-ugor $*\delta$ ($\neq *l$) felteendőségét mással indokolom, szintén belsőleg. Az osztjákban van külön retroflex $*l$ és $*n$, amit Honti is az osztják újításának tart. Ám az osztj. $*l$ soha sem felel meg fgr. $*\delta$ -nek, $*s$ -nek és $*s$ -nek. Az $*l > *l$ és $*l$ hasadásnak tehát meg kellett történnie a $*\delta, *s/*s > *l$ változás előt t. Tudtommal az l hang feltételezi külön n ($\neq n$) meglétét is. A $*\delta > *l$ igen régi areális újításnak tartható, ezért e retroflex szonoránsok talán örökséget jelentenek az uráli korból és nem az osztják újítása.

Elhamarkodott lépés volt az egybeesett szibilánsokat $*\theta$ formában rekonstruálni. A vogul várható $*t$ helyetti s -ének szabálykörnyezete bizonyossá teszi, hogy az $*s > *s$ a vogul saját életében történt, hiszen megelőzte egy (az osztjákából hiányzó) szabály, amit egyébként Honti állapított meg (NyK 74 : 23):

$$(2) \quad *s/*s \rightarrow *s \quad / \# \text{ — } V \quad \left[\begin{array}{l} [+ \text{glide}] \\ [+ \text{front}] \end{array} \right]$$

$$([- \text{front}] \rightarrow [+ \text{front}])$$

Honti a szabály A -részébe $*\theta$ -et, B -részébe $*s$ -et írta, ez $[- \text{strid}] \rightarrow [+ \text{strid}]$ jegyváltást jelentene, amit a kétszeresen palatális környezet aligha idézhet elő.

Egyébként különösen az ősvogul fogható fel úgy, hogy benne labioveláris mássalhangzók is voltak, a labiális palatális magánhangzók labialitása pedig nem volt inherens, hanem a mássalhangzókörnyezethez tartozott, azaz kevesebb magánhangzófonémával is operálhatunk. Talán az őosztják és obiugor előzménye is elemezhető így. A Trj. $[\gamma_0]$ nem más, mint a $/w/$ szóbelseji változata, amit a fonematikusnak szánt obugrisztikai átírások feleslegesen jelölnek külön betűvel. Honti azt is átveszi Steinitztől, hogy az őosztjákban szóbelőben nem volt $*w$, csak $*\gamma$, és ezt továbbvetíti az obi-ugor alapnyelvre is. Különös kizáró megoszlásuk miatt persze ez a feltevés is egyetlen $*w/*\gamma$ fonémát jelent, csakhogy éppen maga a vahi-vaszjugáni nyelvjárás bizonyítja, hogy kellett lennie szóbelőben $*w \neq *\gamma$ oppozíciónak. Éppen a következetesen γ -zó vahiban történt $*p > w$, pótlendő a megelőző magánhangzót labializáló, majd delabializálódott ($*w > \gamma$) $*w$ -t. Az őosztják $*\delta$ és $*\delta$ egyik forrása nyilván az $*\delta w > *\delta \gamma$, de $*\delta \gamma \rightarrow *\delta \gamma$ stb. lehetett.

Mit várunk el egy jó alapnyelvi fonémarekonstrukciótól? Amikor protofonémákat teszünk fel, egy harmadik (ill. többedik) nyelv egy szeletét rekonstruáljuk, nem egy hangmegfeleltést. Nem azért nem frunk számokat a megfelelések helyére, hogy mnemotechnikai szempontoknak is eleget tegyünk, hanem mert hinnünk kell, hogy egy létez(het)ő nyelv valódi r e n d s z e r é t

állapítjuk meg. Gyanús az olyan rekonstrukció, mely jóval több alapelemet tartalmaz mint a leszármazottaké.

Honti a 13 vogul magánhangzót és a 15 ($< 13 + 2$) osztják magánhangzót 16 (v. 17) obi-ugor protovokálisból kívánja magyarázni. Elhamarkodott, nem meggyőző az alapnyelv 8 rövid magánhangzója, mely a vogul/osztják keresztmegfelelések kedvéért született. Az osztják (VVj.) **ě*, **ō*, **ā*, **ö* többféle rövid vogul megfelelői a vogulon belül is nehezen választhatók külön. Az ősvogul **i*, **ū*, **ā* kusza megfelelésű a vogul nyelvjárásokon belül, ugyanígy az ősvogul **i*, **ū*, **ā*, **ö*. Az **i* és **ö* legfeljebb *k* és *ŋ* mellett különíthető el, [-grave] jegyű mássalhangzók mellett csak **i*, labiálisok mellett csak **ö* állhat — innen gondolható, hogy az **ö*, **ū* melletti *k* tulajdonképpen **k*...

Elvárjuk még a jó rekonstrukciótól, hogy lehetséges rendszerből lehetséges, természetes — más, ismert hangtörténetű nyelvekből is ismert — változások feltevésével legyenek levezethetők az új rendszer elemei. Honti rekonstrukciójának ez a legfőbb gyengéje. E szempont fontosságát Honti maga is sejti, amikor Steinitz **ɔ* > *e* feltevését (FgrVok, 80–2) elveti: „obugr. **o* > urwog. **ā* ist ein möglicher Wandel, **ɔ* > **ā*, **ū* > **i* ebenfalls, aber **ɔ* > **e* ... läßt sich mit diesen auf keine Weise in Einklang bringen...” 19, l. még 20, 110). Itt megemlítem, hogy az ismeretlen *ɔ* > *e* fordítottját több nyelvből is kimutathatjuk, így **ε* > *e* > *ɔ* ([*ɛ̃*]) történt a tunguzban és a koreaiiban. Számos (macedón-)bolgár nyelvjárásban és a megjelenésében *e* > *ɔ* történt — és hasonló több esetben is az obiugor nyelvekben (l. alább). (Ez a tunguzban és a koreaiiban a palatoveláris → aperturális harmóniaváltás után történt; feltehető, hogy az őspirmiben is valami hasonló játszódott le, s ez az oka a fgr. **ā* > ősp. **ɔ* (< **ɔ*) és fgr. **ā* (hagyományosan *ā*-tőbeli **e*) > ősp. **ɔ* (< **ɔ*) megfelelésnek: **ɛ̃*-n, **ē̃*-n keresztül, tehát szintén az **ā* kikerülésével.) Igazolhatónak látom, hogy a vog. **ē̃* (Honti **ĩ*) ~ osztj. **ɔ* elsősorban osztják **e* > **ɔ* csúszással magyarázandó. Nos, a vogulban a röviddek között **ĩ* > **ō* átlós változással kell számolnunk és az északi osztják **ā* > **ö* végső forrása is **ĩ*, a VVj. *o* (szerintem) előosztják **ɛ̃*-ből származik, és az ősoosztj. **ĩ* helyén a jugániban nyíltabb és valamelyest labiális magánhangzó van (l. még alább). (Van *e* > *ε* típusú átlós változás is: (macedón-)bolgár, délangol, déli lapp, tadvai vogul...)

Máshol Honti nemigen törődik a változások természetességével, lehetőségével, minek következtében szokatlan és motiválatlan hangváltozásokkal számol. Például mechanikusan minden $\bar{V} \sim \check{V}$ és $\check{V} \sim \bar{V}$ megfelelés esetén rövidülést tesz fel a \check{V} képviselőtű nyelvben (110). Ez csak a legzártabbaknál tehető meg, ha az nem kötött változás. Sokszor számol nyíltabbá válással, ami pedig csak a röviddek között természetes spontán változás.

3. Miért nem lehet helyes a steinitzi ősoosztják?

A számos ok közül elsőknek azt említeném, hogy a szurguti nyelvjárásokra feltett $e > \check{a}$, $\check{o} > \check{ɔ}$ ($\check{a} + K_{\circ}$), $o > \check{o}$ (\check{a} , $\check{a} + K_{\circ}$) lehetetlen a hangtörténet... sztalat szerint. Kötetlen, általános (spontán) változásként csak $\check{i} > \check{i}$; $\check{i} > \check{e}$; $\check{e} > \check{ā}$, \bar{e} ; $\check{ā} > \bar{ā}$; $\bar{ā} > \bar{e}$; $\bar{e} > \check{i}$ típusú változások lehetségesek, fordított irányúak nem. Egy jó érv feleslegessé tesz minden további indoklást. Erre most itt mégsem hivatkozhatom, mert ez a diakronikus univerzálé tudtommal eddig még nem lett lefektetve.

De más bizonyítékot is találhatunk. Például a VVj. magánhangzóváltakozása során a zárt és megfelelő nyílt teljesek (I.), és a középső teljesek a (megfelelő) redukálttal (II.) váltakoznak :

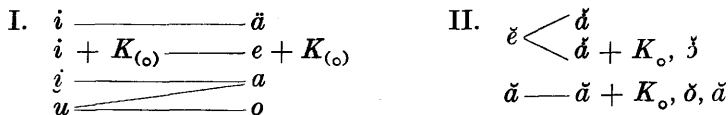

Az \bar{o} és \bar{o} nem vesz részt a váltakozásban. Mielőtt meg akarnók fejteni a váltakozás eredetét, vegyük észre a magától kínálkozó kérdést, amit, ha észreveszünk, meg is tudunk válaszolni.

Létrejöhetett-e ez a váltakozás ilyen formában, ezek között a magánhangzók között? Nem! Az I. csoport magánhangzói ma nem szomszédosak (ill. e hiánya miatt csak a különleges $\dot{i} \sim a$ történik „szomszédos” magánhangzók között). Akár $*i \rightarrow *\bar{a}$, akár $*\bar{a} \rightarrow *i$ X feltétel esetén formában képzeljük el a váltakozás változási lépését, érthetetlen marad, hogy miképp vészelhette át az $*i$ és $*\bar{a}$ közötti $*e$, ill. miért nem $*i \sim *e$ vagy $*e \sim *\bar{a}$ alakult ki? (A nyugati nyelvjárások $\bar{a} \sim i$, $a \sim o$ váltakozása utólagos „természetesítés” lehet korábbi $\bar{a} \sim i$, $a \sim u$ helyén.) Miért \bar{a} az o váltóhangja $*\bar{o}$ helyett és \check{e} az \bar{o} -é $*\bar{o}$ helyett?

A szinkroniában ezeknél jóval kacifántosabb váltakozások léteznek. Meglétüket természetesnek kell elfogadnunk — és morfo(fono)lógiai, nem fonológiai jelenségnek. Ám minden különös váltakozásnak megszületésekor egyszerűnek kellett lennie, amit egy lépéses természetes hangváltkozás (szabály) hozott létre valamilyen szimulációs motivációval.

Ebben az esetben is fel kell tennünk: a váltakozás kialakulása idején az i és \bar{a} , \bar{u} és \bar{o} , \dot{i} és a , u és o magánhangzók előzményei szomszédos, egy jegyben eltérő magánhangzók voltak, az e , \bar{o} és o előzményei k és \bar{o} b b „tolakodtak közéjük”. Feltehetjük azt is, hogy az I. és II. váltakozástípus egymástól nem független. Nos, a tremjugáni (Trj.) nyelvjárásban a II. váltakozástípus szintén minőségi és nem mennyiségi:

Fontos az a személyjelezési sajátság, hogy a VVj.-ban a Px1Sg $-am/-\bar{a}m$ formájú a) a redukáltak, b) a középső nyelvállású teljesek után. ($-\bar{a}m/-\bar{a}m$ a nyílt teljesek után váltakozással, $-im/-im$ a zárt teljesek után). Miért képez egy osztályt a) és b)? A szurgutiban a) és b) helyén egyformán redukáltak vannak (vö. Sal Éva, CTIFU 674—676).

Ismeretes továbbá, hogy a VVj. rendszer majdnem teljesen szimmetrikus, csak az $*e$ hiánya töri meg. Steinitz rámutatott, hogy az ősosztják $*\bar{o}$ tulajdonképpen k. k. helyzetben volt az ősosztják $*e$ -vel.

A Trj. és VVj. egybevetésével az ősosztják magánhangzórendszer tehát így rekonstruálható:

(3)	*i	*ĩ *ĕ	*ü	*ũ	*ĭ	*ĩ *ĕ	*u	*ũ
	*ä		*ɔ		*a		*ɔ	

A változás kialakulását az a lépés jelentette, melynek során a nyíltabbak megfelelő zárt párjukra váltottak X helyzetben — fordított irányú lépés (váltakozó) *ō és *ö megjelenésével járt volna (*ũ-ból, *ü-ből), egy mai VVj. *ō ~ *ö, *ö ~ *o váltakozást, ami n i n c s. E magánhangzók csak a váltakozás kialakulása után jelentek meg: *ĕ > *ö és *ĕ > *ō csak velárisok mellett. Eredménye az *i ~ *ō (> VVj ä ~ ö) és *ĩ ~ *ö (> VVj ä ~ o) váltakozás.

Ezt követte a „great Ostyak vowel shift”, ami a szurgutiakat nem érte el :

(3.1)	*i	*ĩ	*ü	*ũ	*ĭ	*ĩ	*u	*ũ
	← *ĕ		← *ō				← *ö	
	*ä		*ɔ		*a		*ɔ	

(3.2)	*i	*ĩ	*ü	*ũ	*ĭ	*ĩ	*u	*ũ
	↓		↓		↓		↓	
	*e		*ö				*o	
	*ä		*ɔ		*a		*ɔ	

Néhány megjegyzés. A redukált részrendszer nyíltjai illabiálisak voltak, eredetileg, az *ĕ csakis *ō] megjelenésével labializálódhatott ; az általános *ĕ > *ö kiváltója lehetett az általános *ĩ > *ä nyitódásnak, de az *ĩ a magánhangzóeltolódás idején még zárt volt, mivel nem vett részt a középsők (= nem zárt redukáltak) nyúlásában. Természetes jelenség, hogy a zártak redukálódnak, majd nyíltabbá válnak; az is, ha ebben a labiálisok nem vesznek részt, ill. csak az ĩ válik nyíltabbá, mert: a) az illabiális veláris soron a hosszúak nyitódása is előfordulhat (főleg l. a > ɔ, 2. ĕ > a esetén), b) a redukált (rövid) részrendszer a teljes (hosszú) részrendszerhez hasonlóan az ĩ — ä — ü alap-hármasra épül, s ilyenkor az ĩ válik a „részrendszer a-jává”. Számos példa idézhető erre, most csak néhány ismertebbet:

1. Korai újangol. Az ũ hasadásával ĩ keletkezett ĩ mellé (a környező mássalhangzók labiálisságától kondicionáltan), és ez később nyíltabbá, ĕ-vá (tulajdonképpen ĩ-vá), ill. délen egészen nyílt és palatalizált ä-vá vált (pl. *šūt* > *šūt* > *šāt*; fonémává főleg az új, ũ-ból rövidült ũ megjelenésével vált, pl. *gōd* > *gūd* > *gūd*).

2. Keleti permják (OP, JaP) ← őszürjén:

(4)	•	ĩ	•	•	ũ
	↑		↑	↓	↑
	ĕ	ō		•	o
	e	ö			o
			a		

3. Beszermáni (votják) ← ōs(déli)votják:

(5.1)	ĩ	ĩ ← ũ	ũ	(5.2)	ĩ	ĩ	ũ
	e ← ĕ				↓	↓	↓
	a				e	•	o
						a	

3. Mezei cseremis. Az $*i \rightarrow *j \rightarrow *j$ redukciója megelőzte $*ü = *j$ és $*u = *j$ egybeesését.

4. Lapp, finn és mordvin. Az ezekhez hasonlók ismeretében mertem a három legnyugatibb finnugor nyelv egyik legelső magánhangzó-szabályát a következőképp rekonstruálni:

$$(6) \quad \begin{array}{l} *i \rightarrow *j \rightarrow *j \quad | \text{---} C^1 I \\ \quad \quad \quad \rightarrow *j, *j \quad | \text{---} C_2 I \\ \Rightarrow *i \quad \quad \quad \quad | \text{---} C A \end{array}$$

ugyanaz grafikusan a többi rekonstrukció feltüntetésével:

$$(7) \quad \begin{array}{cccc} *i & *j & *j & *j \\ & & \downarrow & \\ *i & & \cdot & \rightarrow *j \\ *j & & *j & \\ *j & & *j \end{array}$$

Így a finn *suoni*, *jousi*, *hapsi* és *iho* előzményeül fgr. $*sini$, $*jinsi$, $*ipti$ és $*jisä$ alakokat tesztek fel. Az $*i$ a tövéhangzótól szabályozottan a cseremisben a permiben és a magyarban is másképp alakul, ezekben és a többiben az $*i$ -nak saját reflexe lehet.

A magánhangzóeltolódás feltevésével, NB. aminek minden pontja attesztálható természetes változás, a mai nem szabályos (opaque) osztják váltakozási szabály világos (transparent) lesz:

$$\begin{array}{ll} \text{I. } *i \leftarrow *j > i \sim j & \text{II. } *i \leftarrow *j > j \sim i \\ *ü \leftarrow *j > ü \sim j & \text{és } j \sim i \\ *j \leftarrow *a > j \sim a & *j \leftarrow *j > j \sim i \\ (*u \leftarrow *a > u \sim a) & \\ *u \leftarrow *j > u \sim j & \end{array}$$

A Trj. (J stb.) vokalizmust sem kell a lehetetlen $e > j$ félékkel magyarázni, hanem 1. $*j > j$ és $*j > j$ és j , 2. $*j > j$ után:

$$(8.1) \quad \begin{array}{cccc|ccc} *i & *j & *j & *j & *j & *u & *j \\ & *j & \cdot & *j & & *j & *j \\ & \downarrow & \uparrow & \downarrow & \downarrow & \uparrow & \downarrow \\ *j & \cdot & *j & \cdot & *a & \cdot & *j \end{array}$$

$$(8.2) \quad \begin{array}{cccc|ccc} *i & *j & *j & *u & *j & *j & *j \\ & & & & \downarrow & \downarrow & \downarrow \\ \cdot \leftarrow *j & & & *j & \cdot & \cdot & \cdot \\ *j & & *a \rightarrow \cdot & & *j \leftarrow *j & *j \leftarrow *j \end{array}$$

Az így keletkezett szurguti vokalizmus jelenleg is az eltolódás fázisában van, a zártak gyakran röviden ejtődnek, közülük elsősorban az i (!). E magánhangzót a Rusvai Julianna gyűjtötte pimi felvételeken (vö. NyK 79 : 223—232) magam általában j -nek vagy e -nek hallottam, a nyelvjárás magánhangzóit a következőkben véltem megállapítani:

(9)	<i>i</i>	<i>ǔ</i>		<i>ǖ</i>
	<i>ě</i>	<i>ǒ</i>	<i>ǝ</i>	<i>ǝ</i>
	<i>ǎ</i>		<i>ǎ</i>	

	<i>ē</i>		(<i>ē</i>)	<i>ō</i>
	<i>ā</i>		(<i>ā</i>)	<i>ō</i>

Aholis *ǔ* ~ VVj. *ǒ*, *ǝ* ~ VVj. *i*; *i* ~ VVj. *i*, *ū*; *ǖ* ~ VVj. *u*, és az *ē* [*ē*] is (!). Ez az a hang lehet, amit Paasonen *ō*, *ò* betűvel írt: „ein sehr geschlossener o-Laut mit sehr schlaffer Lippenartikulation” (FUF 2: 84). Karjalainen szerint is „Im Trj. wird *i* gegenwärtig ein wenig labial ausgesprochen (am Pym ist die Labialität grösser. . .” (OL 260; 1. Steinitz megjegyzését: OstjVok 31–2; vö. még Honti, ALH 27: 271–286).

4. Nem tudom, sikerült-e meggyőzőnöm az olvasót a terjedelem szabta korlátok miatt zsugorítottan bemutatott érveimmel arról, hogy a steinitzi óosztják vokalizmus téves, és emiatt a ráépített obi-ugor vokalizmusrekonstrukciónak is szükségyszerűen tévesnek kell lennie.

Honti a vogulnál a Steinitz által (is) **ē*-nak rekonstruált, általában az osztják *i*-nak megfelelő magánhangzót az osztják miatt és a rendszer szimmetrikussága kedvéért **i*-ra igazítja. E magánhangzó semelyik vogul nyelvjárásban nem zárt, reflexei: AK FL Szo *ā*, másutt főleg *ē*. De nem zárt általában a többi sem: az **ū* > FK KK [*ō*]/*ü*/, az **i* pedig általában [*ē*]-féle. A T(J Cs) reflex (*i*) ezeknél nem érdekes, mivel abban minden nem nyílt palatális magánhangzó zárt, és minden nem nyílt veláris magánhangzó legalábbis középső nyelvállású; az *ē* annyira nyílt, hogy Kannisto *ǔ*-nak (az *e*-t *q*-nak) írta (Vö. Tálos, Uralica 4: 1–3). Az **ū* a T-ban ezért [*ō*], másutt [*ū*]. Ez egy a zártakra jellemző veláriszűkülés következménye, ami az **ā* labializálódását ki is váltotta (de a TJ-ben illabiális maradt, a TCs-ben a rövid **a* is labiális *ā*), ami pedig az **ē* > *ā* nyitódást kiválthatta. Az *i*, *ē* kivételével a hosszú (teljes) magánhangzók spontán süllyedésben nem vehetnek részt (*ā* > *ē*, *ā* > *ō* mellé pedig *ā* > *ē* nem szokott sorakozni). Ha középzártakat teszünk fel az ósvogul (Honti jelölésével) **i*, **ā*, **i*, **ū* helyén, zárulásuk természetes a vogulban és az osztjákban is: az obi-ugorra is **ē*, **ō*, **ē*, **ō* magánhangzókat kellett volna rekonstruálni. (A permi, zürjén stb. jövevényszavak obi-ugor megfelelőiben sem kell ez esetben hanghelyettesítéssel operálni.) A jelek tehát arra mutatnak, hogy az osztják **i*: **ē* oppozíciótípus előosztják/obi-ugor eredetije **e*: **i* típusú volt.

Lehetségesnek tartom, hogy az ósvogul **i* ≠ **ā*, **i/ō* ≠ **ā* fonémahasadás következménye — Steinitz is nyilatkozott hasonlót (UAJb. 28: 236). De ha mégis opponens fonémákat akarunk helyükön rekonstruálni, akkor az úgy volna valószínűbb, hogy oppozíciójukat mennyiséginek tekintenénk.

5. Kifogásaink nemcsak fonológiaiak lehetnek. Az uráli nyelvek genetikus rokonsága bizonyítva van, de e nyelvek további rokonodásainak, az alnyelvesaládoknak a viszonya valójában nincs tisztázva. Az uráli nyelvcsalád családfája, ágrajza tkp. areális csoportokat fog össze egy-egy ágon és nem olyanokat, melyek bizonyíthatóan közvetlen őstől származnak. Ezért nem tudunk grammatikai különbséget kimutatni az ún. uráli és az ún. finnugor állapot között, ezért nem tudunk semmi „viszonylag konkrétat” a finn-permi finn-volgai, lappo-finn „alapnyelvekről”. A hagyományos ágrajz becsléssel

készült, az areális nyelvészet és a nyelvek nyelvsvövetségének ismerete előtt és a genetikai alcsoportosítás újabb elveivel nem lett szembeesítve (I. Dyen, J. Greenberg, C. D. Chrétien, H. M. Hoenigswald, J. Scherzer, R. Hetzron több cikkére gondoljunk!). Annak egyetlen helyes kritériuma létezik, legpontosabb megfogalmazása: „The only criterion for genetic proximity consists in the recognition of a decisive set, whether in number or in structural placement, of shared innovations by addition or replacement, rather by loss” (E. C. Hamp, IJAL 24 : 151). Nem beszélhetünk addig ugor alapnyelvről, amíg az ugor vonások közösen újított voltát nem bizonyítottuk. A közös újításnak tetsző nem-ugor vonások, amik valószínűvé teszik a finnpermi egységet és alapnyelvet, hiányuk által nem bizonyítják a nem-finnpermi (ugor) egységét.

Az, hogy az osztják és a vogul igen hasonló (ma), nem érv az obi-ugor alapnyelv léte mellett. Mi több, az amúgy is fennálló drift miatti párhuzamos változások nem engedik eltávolodni a nyelvsvövetségben álló nyelveket, miközben az alapnyelvtől nagyon is eltávolodhatnak. Az alapnyelvtől való további távolodást jelent az, ha két rokon nyelv közeledik egymáshoz nyelvsvövetségben, családok egyezéseket eredményezve. Ha bizonyítható lenne is, hogy a vogul és az osztják közös őse más uráli nyelvnek nem őse — tehát valóban „közeli” rokonok, az obi-ugor alapnyelvet abban az esetben is különleges elővigyázatossággal volna szabad megpróbálni rekonstruálni, nehogy másodlagos jelenségeket örökségként vetítsünk vissza. A körütekintés többek között külső ellenőrzést, a csoporton kívüli nyelvek adataival való szembeesítést jelent. Ez kötelező (vö. J. Greenberg, *Essays in Linguistics*, Chicago 1957) és nem tilos, szemben Ganschow (vö. NyK 81: 57—69, stb.) és sok mások vélekedésével.

Visszatérve Honti rekonstrukciós módszerére, a magánhangzók kérdésében nem nyúl csoporton kívüli bizonyító adatokhoz, a magyarhoz vagy bármely más uráli nyelvéhez. A következő viszonylag szabályos (és gyakori — a kettőnek nem kell egybeesnie) lapp — magyar megfelelések sokkal biztosabb fogózkodót jelentenek mint a területileg és genetikusan is (?) közelebbi ugor nyelvek közöttiek bármelyike, hiszen a lapp és magyar szabályos hangmegfeleléseinek értékét utólagos, másodlagos mellékhatások nem ronthatják le:

lapp (norvég, lpN)		magyar
<i>ie, a</i>	~	<i>e</i>
<i>uo</i>	~	<i>a</i>
<i>æ</i>	~	<i>é</i>
<i>oa</i>	~	<i>á</i>

Minthogy egy lapp-magyar alapnyelv valószínűtlen, a lapp és a magyar közös eredője a finnugor (\approx uráli) alapnyelv, minden szabályos lapp—magyar hangmegfelelés (közvetve) az uráli viszonyokkal van közvetlen kapcsolatban. (Más nyelvek adatait is figyelembevéve egyébként az említett négy magánhangzót **ä*, **ä*, **ä*, **ä* formában rekonstruálom az ősurálira.)

Honti mind a genetikai rokonság bizonytalanságát, mind a nyelvsvövetségből adódó egyezések veszélyességét sejtette, amikor külön tanulmányban (NyK 81: 225—245) bizonygatta (Gulyával szemben) az ugor alapnyelv létét. (Érvei jórészt hasonlóságokra való hivatkozásokból állnak, sőt még a retenciót — az *ü*-féle hangok őrzését — és nyomós érvek szánta.) Egy másikban pedig (MFF 5: 90—99) megpróbálta az északi vogul és északi osztják párhuzamos történetű közös rendszerét függetlennek értelmezni.

6. Persze ahogyan a magyar közvetlenül hasonlítható a lappal, úgy szabad vogul–osztják magánhangzómegfeleléseket is vizsgálni. Más kérdés, hogy a rekonstruált rendszer az obi ugoréval, az ugoréval vagy épp az uráliéval van-e (közvetett) közvetlen kapcsolatban. Magam a vogul és osztják elválását rendkívül réginek tartom — emellett a konzonzantizmus különbségei és az alaktan számos pontja szól — a vogul és osztják alapján felállított közös rendszernek tehát közel kell esni (időben) az uráli alapnyelv rendszeréhez. A vogul–osztják *s z a b á l y o s* magánhangzómegfelelések — nem az azonosságok és hasonlóságok — igen fontosak lehetnek. Sajnos, a Honti rekonstruálta rendszerből a keresztmegfelelések, illetve a furcsa megfelelések és nyelven belüli dublettek nincsenek megmagyarázva. Amik pedig szabályba foglalhatók — a megfelelések számát Honti táblázatos formában közli (111–118) — az esetek negyede, olyanok, amiket már eddig is „ránézésre” megállapíthatunk. Van a vogulnak olyan magánhangzója, amelyiknek a szabályszerű megfelelése szembeszökőbb más nyelvekkel mint az osztjakkal. Így az ősvogul **ā* általában lp. *ie*, *a*, finn *ä*, *ie*, mordvin *ä* és magyar (nyílt) *e* magánhangzóknak szokott megfelelni, míg az **ā* eredeti zártra utal, ami a lappban *ā*, a finnben *i*, a mordvinban *e*, és *i*-féle a permiben és a magyarban is. A következőkben talán konkrét példával is tudom szemléltetni, hogy Honti két nyelvre épített rekonstrukciója milyen látható téves eredményhez vezetett azáltal, hogy a külső anyag felhasználásáról lemondott. Az obiugorra általában **ē*-t, ill. **ō*-t tesz fel, ha ilyen van az osztjákban, akkor is, ha annak a vogulban **ā* felel meg, és akkor is ha **ā*. Namármost azt a meglepő jelenséget kell látnunk, hogy miután a fgr **ā* és **i* sok esetben egybeesett obiugor **ē*-ben (és **ō*-ben), az a vogulban aszerint hasadt **ā*-re vagy **ā̄*-re, hogy mi volt előzménye, ill. mik a megfelelői a nem-osztják nyelvekben. Nyilvánvalóan eltérő magánhangzókat kell rekonstruálni az obi-ugorra ezekben az esetekben, melyeket a vogul különtartott, az osztják viszont **ē*-re redukált olykor, amiből aztán a vahiban *e* és *ō* lett. Az obiugor **ē*-t, **ō*-t tartalmazó etimológiáknak kb. egy harmadának jól ismert más nyelvekben is megtalálható megfelelőik vannak. Most csak ezeket sorolom fel, külön vizsgálatot nem folytathattam, a vogul kettős megfelelés „kondicionálásának” bemutatására. Megérné a fáradságot a teljes anyag egyéb nyelvi megfelelőinek kikeresése, ami eloszlatná azt a gyanút, hogy rostálásom szándékolta volt, hogy az engem igazolókat emeltem volna csak ki.

Első csoport: vogul **ā* ~ osztják **e*

155. **θēr*: **tār* | **āer* — cser. *šer*, *šār*; votj. (*vir*-)*ser*; m. *ér* (*eret*) < **šārā* (FESz. 159 **šārā*).

156. **θēr*-.: **tārət*- | **āerəmt*- — zürj. *šergedni*; m. *ered* < **šārā*- (FESz. 162 **šārā*).

197. **jēŋk*: **jāŋk* | **jōŋk* ~ **jēŋk* — lpN *jiegŋā*; finn *jää*; mdM *āj*; permi különféle; m. *jég* (*jeget*) < **jāŋi* (FESz. 338 **jāŋe*).

340. **kētš*: **kāts* | **kōt*, **kūt* | **kit*, **ketš*, **kätš*, **kätš* — lpN *giettā*; finn *käsi*; mdM *kād*; cser. *kit*; permi *ki*; m. *kéz* (*kezet*) < **kāti* (FESz. 362. **käte*).

405. **mēr*-.: **mārət*- | **merət*- — m. *mer* < **mārV*- (FESz. 438. **mārā*-).

454. **nēl*-.: **nāl*- | **nēl*- — lpN *njiellāt*; finn *niellä*; md *nilems*; cser. *neleş*; permi *nīl*-.; m. *nyel* < **nālī*- (FESz. 479 **nēle*- vagy **nēle*-).

508. **pēl*-.: **pāl* | **pələk* — lpN *bälle*; (finn *puoli*); mdM *pälä*, *päl*; cser. *pela*, *pel*; zürj *pēl*; votj. *pal*; m. *fél* (*felet*) < **pälä* (FESz. 196 **pälä*)

622. *tēγal: *tāγal / *tel — lpN *dievvā, dæw'det*; finn *täysi*; cser. *tić*; m. *tele, tölt* < *tāwdi ? (FESz. 627 *tāwde).
 634. *tēk(t)əmz: *tākmz / *tōytam — lpN *dik'ke*; finn *täi*; zürj. *toj*, PO *tyj*; votj. *tej*; m. *tetū* < tājV (FESz. 631 *tāje).
 663. *wēðam: *wālēm / *welēm — lpN *ādā -ādām*; finn *ydin* (gen. *ytimen*); md *uðem, uðeme*; cser. *βem, βim*; zürj. *vem*, PO *vim*; votj. *vijēm, vim*; m. *velō* < *s'δVm (FESz. 683 *widz).
 672. *wēγ: *wāγ / *wōγ — lpN *viekkā*; finn *väki*; md *vij*; cser. *βij*; stb. < *wākī (FESz. 682 *wāke).
 256. *kōlēγ: *kōālēγ / *kōlēγ — lpN **giew'dā*; finn *köysi* < *kīwdi ? (*kewde).

Második csoport: vogul *ā ~ osztják *e

53. *ēpəθ: *āt / *epəλ — lpN *hāk'sā*; cser. *ūpš*; zürj. *is* (*isk-*); m. *iz* < *ipsī (FESz. 331 *ipse).
 150. *ðēŋkər: *tāŋkər / *dōŋkər — finn *hiiri*; md. *čejēr*; permi *šir*; m. *egér* < *šihir (FESz. 140 *šihere).
 396. *mēñ: *māñ / *meñ — lpN *mānnje*; finn *miniä*; zürj. (*ici-*)*mēñ*; votj. *moñ*; m. *mēny* < *mīñā (FESz. 436 *mīñā).
 428. *nēm: *nāmz / *nem — lpN *nāmmā*; finn *nimi*; md. *lem*; cser. *lüm, ləm*; permi *nim*; m. *név* (*nevet*) < *nimī (FESz. 469 *nime).
 526. *pēŋkz: *pāŋkz / *pōŋk — finn *pii*; md. *pej, pev*; cser. *pūj*; permi *piñ*; m. *foğ* < *pīŋi (FESz. 209 *piŋe).
 592. *sēm: *šām / *sem — lpN *čāl'bme*; finn *silmä*; md. *šilme*; cser. *šinca*; permi *šin* (*šinm-*); m. *szēm* < *šilmā (FESz. 579 *šilmā).
 235. *kōγ: *kāw / *kōγ — finn *kivi*; md. *kev*; cser. *kūj*; zürj. (*iz-*)*ki*; votj. *ke*; m. *kō* (*követ*) < *kiwi (FESz. 368 *kiwe).
 525. *pēnt-: *pānt- / *pent- — zürj. *ped-*; votj. *pod-*; m. *fēd* < *pintū- (FESz. 187 *pents-).

A két obi-ugor nyelv hangtörténete még feltáráásra vár, akárcsak az uráli fonológiai rendszer. A feladat párhuzamosan végzendő. Több eredmény egy olyan megközelítéstől várható, amely első lépésben azoknak a nem szomszédos és nem egy ágba tartozó nyelvekre épül, melyek között szabályosabb összefüggések állapíthatók meg. Második lépésként a rájuk alapozott rekonstrukcióval pedig összehasonlíthatók a deviáns nyelvek, tehát a permiek és a két obiugor — és a szamojédok. Bizonyos, hogy így több homályos pont megvilágosodhatik, és természetesen a deviáns nyelvek is tartogathatnak olyan információt, ami szükségessé teheti az első lépésben megállapított eredőrendszer módosítását.

*

Bírálatom negatív oldala Honti rekonstrukciós eredményére vonatkozik, és nem vállalkozásának egészére. Igazságtalan lennék, ha nem emelném ki, hogy könyvével mennyi energiát igénylő aprólékos munkát takarított meg másoknak, illetve végzett el helyettük. Például az etimológiai rész (123–206) rendkívül megkönnyíti azoknak a dolgát, akiknek eddig a legkülönbözőbb forrásokban kellett keresgélniük vogul és/vagy osztják adatokért, például a KT-ben, ami közismerten időrabló foglalatosság. Ézért, ha bárki a jövőben bármilyen eredményre jut az obiugor nyelvtörténettel kapcsolatosan, azt első-sorban Honti könyvének köszönheti majd.

P. TÁLOS ENDRE

Vogul + Ostyak

2

by ENDRE P. TÁLOS

The author emphasizes that historical reconstructions must be worked out carefully. He utilizes László Honti's monograph (1982) on the reconstructed vowel history of these two Ob-Ugrian languages in order to approach the topic in question. (*Geschichte des obugrischen Vokalismus der ersten Silbe*, Bibliotheca Uralica 6. Akadémiai Kiadó, Budapest — reviewed by Márta Csepregi in NyK 85.)

The main points of the paper are as follows.

One may reconstruct only natural changes, i.e. universal phonetic processes. W. Steinitz' rules for the developments in Surgut and Salym dialects of Ostyak entail unnatural changes. For example, full mid vowels cannot reduce unless high vowels do. (Full = unmarked long, reduced = marked short, often centralized.) The opposite process is, however, very likely since non-high short vowels easily lengthen, high short vowels become opener (mid or low), high long vowels shorten, and low long vowels tend to be close: this is regarded as an irreversible cyclic process called Natural Vowel Rotation by the author of this paper. An attempt is made to prove that the mid full vowels in Eastern Ostyak (exemplified by the Vah and Vasyugan dialects) derive from non-high reduced vowels, and the reduced (now mid) ones from their high counterparts. That is, e.g., the pair \bar{a} vs. \bar{o} was $*\bar{i}$ vs. $*\bar{e}$ in Proto Ostyak. Thus the reduced Surgut equivalents of Eastern e , \bar{o} , and \bar{o} are retentions and not innovations. One can conclude the same from other phenomena as well. For instance from the nature of the vocalic alternations. In Eastern Ostyak low full vowels alternate with high full vowels, and mid full vowels alternate with (mid) reduced ones. Morphological alternations can be unnatural, but at one time such alternations must have been natural, coming about from simple change of one feature, assimilation or dissimilation between neighboring phones. In Surgut there are only low ~ high alternations among reduced vowels too, this is more natural than that which we find in Eastern Ostyak. (Of course, proto systems may have unnatural traits, but in the case of Ostyak one can internally reconstruct its original naturalness.)

Honti's Proto Ob-Ugrian system is based on Steinitz' incorrect Proto Ostyak (considered to be identical to that of the Vah-Vasyugan dialects). This is only one argument that invalidates Honti's reconstruction.

Since Vogul and Ostyak have been spoken in a strict Sprachbund, from time immemorial, it is very difficult to separate their common innovations from retentions and later and recent results of convergences. (Besides their similarities there are striking differences between them that suggest ancient separation.) This makes it necessary to consider external evidences from more remote relatives, for example, Hungarian or Finnish.

The opposition $*\bar{a}$ vs. $*\bar{d}$ in Proto Vogul has good correspondences (high vs low) in the western Finno-Ugrian languages, even in those etymologies where Honti has reconstructed a common Proto Ob-Ugrian source ($*\bar{e}$), and suggests a phonemic split in Vogul. This shows the untenability of the comparative method restricted to two only languages. The title of the paper hints at the notion that reconstruction must be extrapolative and not interpolative.

Almost all of these hypotheses have been elaborated in the author's doctoral dissertation "A történeti rekonstrukció és a természetes fonológia" (Historical Reconstruction and Natural Phonology) 1982., ELTE University, Budapest (p. 260), unpubl. msc.

